

12. Giudici, F., Lepori, A., Marazzi, Ch. Beeinflussen atypische Arbeitsformen die Gesundheit? Die Volkswirtschaft, 2017. 4. pp. 46-49 URL: https://dievolkswirtschaft.ch/content/uploads/2017/03/16_Giudici_Lepori_Marazzi_DE.pdf (last accessed: 16.01.2020)
13. Hakan Ozcelik, Sigal G. Barsade. No Employee an Island: Workplace Loneliness and Job Performance. AMJ, 2018. 61, 2343–2366. URL: <https://doi.org/10.5465/amj.2015.1066> (last accessed: 16.01.2020)
14. New survey explores the changing landscape of teamwork. URL: <https://www.microsoft.com/en-us/microsoft-365/blog/2018/04/19/new-survey-explores-the-changing-landscape-of-teamwork/> (last accessed: 16.01.2020)
15. Poll: the future of work perks is flexibility (and hotel day passes). URL: <https://blog.hotelsbyday.com/the-future-of-work-perks/> (last accessed: 16.01.2020)
16. Silicon Valley's Mental Health During Covid-19. URL: <https://www.teamblind.com/blog/index.php/2020/03/31/silicon-valleys-mental-health-during-covid-19/> (last accessed: 16.01.2020)
17. State of Remote Work 2018 Report: What It's Like to be a Remote Worker in 2018. URL: <https://buffer.com/resources/state-remote-work-2018/> (last accessed: 16.01.2020)
18. The Economic Power of Cities Compared to Nations. URL: <https://www.citylab.com/life/2017/03/the-economic-power-of-global-cities-compared-to-nations/519294/> (last accessed: 14.08.2020)
19. UK's self-employed happier working for themselves. URL: <https://www.freshbusinessthinking.com/uks-self-employed-happier-working-for-themselves/> (last accessed: 16.01.2020)

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.6.2.14>

TOLERANCJA SPOŁECZEŃSTWA UKRAIŃSKIEGO: WYZWANIE TERAŹNIEJSZOŚCI CZY WYIMAGINOWANE DOBRO?

Olena Stukal

aspirant Instytutu Socjologii Narodowej Akademii Nauk Ukrainy (Kijów, Ukraina)

ORCID: 0000-0001-6332-5943

e-mail: stukall@ukr.net

Adnotacja. Artykuł zawiera przegląd wyników badań nad tolerancyjnymi aspektami funkcjonowania społeczeństwa ukraińskiego. W szczególności przedstawiono odpowiedzi na wybrane pytania World Values Survey, corocznego monitorowania Instytutu Socjologii Narodowej Akademii Nauk Ukrainy, badania interpersonalnych napięć polityczno-psychologicznych populacji Kijowskiego Międzynarodowego Instytutu Socjologii. Scharakteryzowano postrzeganie tolerancji ludności Ukrainy w ocenach odbiorców studenckich (zgodnie z wynikami badania autorskiego). Tolerancja społeczeństwa krajowego została oznaczona przez respondentów jako pożądana, ale nie istniejąca sytuacja. Jednocześnie uczniowie mieli różne oceny stanu tolerancji społeczeństwa ukraińskiego i zwracali uwagę na warunki i czynniki osiągnięcia tolerancji. W szczególności chodziło o uregulowanie sytuacji społeczno-ekonomicznej w państwie, przewyższenie konfliktów, stworzenie sprzyjającej atmosfery dla rozwoju jednostek, zapewnienie stabilności funkcjonowania społeczeństwa, poszerzenie doświadczeń kulturowych obywateli, zwiększenie świadomości społeczeństwa na temat korzyści z tolerancji. Ważnym kryterium jest edukacja jednostki przez różnych agentów socjalizacji.

Słowa kluczowe: tolerancja społeczeństwa ukraińskiego, nietolerancja, oznaki tolerancji, tolerancja osobowości, czynniki kształtujące tolerancję, czynniki tolerancji.

TOLERANCE OF UKRAINIAN SOCIETY: A CHALLENGE OF TODAY OR AN IMAGINARY GOOD?

Olena Stukal

Postgraduate Student at the Department of Social Psychology

Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0001-6332-5943

e-mail: stukall@ukr.net

Abstract. The article provides an overview of the studies' results of tolerant aspects of the functioning of Ukrainian society. In particular, the answers to some questions of the World Values Survey, the annual Monitoring of the Institute of Sociology of the National Academy of Sciences of Ukraine, the study of interpersonal political and psychological tensions of the KIIS population are presented. The perception of tolerance of the population of Ukraine in the assessments of the student audience is characterized (according to the results of the author's research). Tolerance of the domestic society was marked by the respondents as a desirable, but not existing situation. At the same time, students had different assessments of the state of tolerance of Ukrainian society and noted the conditions and factors for achieving tolerance. In

particular, it was about resolving the socio-economic situation in the country, overcoming conflicts, creating a favorable atmosphere for the development of individuals, ensuring the stability of society, expanding the cultural experience of citizens, raising public awareness of the benefits of tolerance. An important criterion is the education of the individual by various agents of socialization.

Key words: tolerance of Ukrainian society, intolerance, signs of tolerance, tolerant personality, factors of tolerance formation, factors of tolerance.

ТОЛЕРАНТНІСТЬ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА: ВИКЛИК СЬОГОДЕННЯ ЧИ УЯВНЕ БЛАГО?

Олена Стукал

аспірант відділу соціальної психології

Інституту соціології Національної академії наук України (Київ, Україна)

ORCID ID: 0000-0001-6332-5943

e-mail: stukall@ukr.net

Анотація. У статті наведено огляд результатів дослідження толерантних аспектів функціонування українського соціуму. Зокрема, представлено відповіді на окремі питання World Values Survey, щорічного Моніторингу Інституту соціології НАН України, вивчення міжособистісної політико-психологічної напруженості населення КМІС. Охарактеризовано сприйняття толерантності населення України в оцінках студентської аудиторії (за результатами авторського дослідження). Толерантність вітчизняного суспільства була позначена респондентами як бажана, проте не існуюча ситуація. При цьому студенти мали різні оцінки стану терпимості українського соціуму та зазначали умови та чинники досягнення толерантності. Зокрема, йшлося про урегулювання соціально-економічної ситуації у державі, подолання конфліктів, створення сприятливої атмосфери для розвитку індивідів, забезпечення стабільності функціонування соціуму, розширення культурного досвіду громадян, підвищення проінформованості суспільства щодо переваг толерантного відношення. Важливим критерієм зазначено виховання індивіда різними агентами соціалізації.

Ключові слова: толерантність українського суспільства, нетерпимість, ознаки толерантності, толерантна особистість, фактори формування толерантності, чинники терпимості.

Вступ. Ціннісні преференції та поведінкові стратегії наших громадян важко назвати усталеними та сформованими. Наше суспільство рутинізувало перебування у стані невизначеності, пошуку головних поведінкових стратегій і суспільних орієнтирів. Ми знаходимося ніби у стані затяжної аномії: позбулися ціннісних орієнтацій і установок минулої доби, проте так і не сформували нові, суто вітчизняні. Українські соціологи Н.І. Соболева та І.О. Мартинюк виокремлюють як характеристику транзитивної епохи саме невизначеність орієнтирів суспільного життя – від практик буденної поведінки до соціальних інститутів, системи цінностей і норм. Проте саме розхитаність «системи соціальних регуляторів, парціальність соціальних солідаритетів і калейдоскопічність їх зміни створює передумови для утвердження інноваційних змін. Парадоксальність довготривалого стану аномії полягає у тому, що тотальна зневіра в ортодоксальних цінностях попередньої епохи спрощує поступ нового, якому не потрібно виконувати неминучу за умов стабільного суспільства руйнівну роботу щодо стереотипів, навичок, традицій, що стоять на перешкоді змінам, охороняючи й відтворюючи сутне» (Мартинюк, 2019: 160).

Події останніх років в Україні зумовлюють високу напруженість і підвищують вірогідність конфронтації наявних і виникнення нових соціальних ризиків у межах нашої країни. Перед соціологами постає завдання не лише якісної інтерпретації пануючих змін, але і прогнозування тенденцій і напрямів взаємодій у межах суспільства, попередження та уникнення можливих конфліктів. Необхідною стає максимізація зусиль щодо урегулювання наявних протиріч у соціумі та актуалізується звернення до гуманістично орієнтованих засад регуляції поведінки, однією з яких є толерантність. Це складне та багатоаспектне явище знову потрапляє у центр уваги дослідників, віддзеркалюючи ціннісні орієнтації та стереотипи населення, виступаючи основою для налагодження зв'язків зі збереженням ідентичностей. Це питання постає у фокусі уваги цілої низки наукових закладів. Осередками вивчення суспільних проблем є Інститут соціології НАН України, Київський міжнародний інститут соціології (КМІС), Фонд «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва, ГО «Український інститут соціальних досліджень імені Олександра Яременка» та інші установи. Кількісні методики, зорієнтовані передусім на великі масиви інформації, передбачають можливість відстеження статистичних закономірностей. Аналіз отриманих даних дає змогу дослідити контекст функціонування толерантності у вітчизняному суспільстві, що є одним із завдань цієї публікації.

Також у статті висвітлено результати авторського дослідження сприйняття толерантності українського соціуму з позиції суб'єктивної оцінки студентської аудиторії. Респонденти вивчалися методом напівструктурованого глибинного інтерв'ю. Виходячи з мети дослідження, нами була застосована якісна методологія, оскільки вона дає змогу більш глибоко дослідити детермінанти, що внутрішньо впливають на особистість, її поведінку, судження та формування стереотипів. Попередній відбір респондентів для авторського дослідження проводився за допомогою опитувальника толерантності (автори В.С. Магун, М.С. Жамкочьян, М.М. Магура). На основі проведеного аналізу відбувся відбір респондентів з продемонстрованим високим

(BP) і низьким (HP) рівнями толерантності, які підлягали подальшому діалогу. Глибинне інтерв'ю як метод соціологічного аналізу «дозволяє зрозуміти загальний контекст феномену, простежити розмаїття подій та поглядів людей» (Прохорова, 2017: 33).

Основна частина. Сьогоднішні реалії змушують індивідів переосмислювати фундаментальні засади світовідчуття та світосприйняття. Наразі нагальними стають питання взаємопідтримки між громадянами не лише нашої держави, а і Всесвіту загалом. Пандемія, що заповонила світ, зайвий раз стала підтвердженням глобалізаційних рухів у межах міжнародного соціуму, взаємозалежностей і взаємопроникнення між його мешканцями. Світ ще довго оговтуватиметься від економічних результатів всесвітнього локдауну. Проте наслідки матимуть не лише матеріальний характер – неминучими будуть зміни у морально-етичних засадах, психологічному світосприйнятті та базисі довіри індивідів (Стукал, 2020: 32). Як зазначає директор Інституту громадянства та глобалізації імені Альфреда Дікіна при Університеті Дікін у Мельбурні (Австралія), організатор конвенту з питань міжрелігійного діалогу та міжкультурного взаєморозуміння UNITWIN, професор Ф. Мансурі, «у всьому світі заходи протидії поширенню COVID-19 базуються на фізичному дистанціюванні, що неминуче веде за собою соціальне міжособистісне роз'єднання» (UNESCO, 2020).

Особливої актуальності набуває потреба фундаменталізації толерантності як наскрізного базису взаємодії між індивідами. Адже саме неупереджене взаємоприйняття представниками різних народів і етносів один одного може допомогти подолати чи принаймні мінімізувати розкол, котрий утворюється внаслідок пандемії COVID-19. Як зазначає Дафіна Герчева, постійна представниця ПРООН в Україні, «ніколи раніше ключові цінності ПРООН – повага і толерантність до інших – не були настільки актуальними для всіх людей, незалежно від того, хто вони, чи де вони знаходяться» (Герчева, 2020). Саме посилення на національному рівні взаємної солідарності, емпатії, турботи та уваги до інших має сприяти мінімізації кризової ситуації. Подолання наслідків пандемії передбачає збільшення транснаціональної солідарності, міжкультурного діалогу. Наголошується, що це має відбуватися на засадах «не лише утопічних, космополітичних та етичних тенденцій, а й практичної, критичної та трансформаційної ролі у забезпеченні безпеки, добробуту та стійкості всієї світової спільноти» (UNESCO, 2020). Як бачимо, актуальність толерантності в сучасних умовах є беззаперечною у глобальному контексті. Виключенням не став і наш соціум. Саме до розгляду контексту функціонування терпимості в українських реаліях і пропонуємо перейти далі.

Для покращення розуміння граней толерантності українського соціуму доцільно звернутися до розгляду результатів світового дослідження цінностей (World Values Survey – WVS). Опитування WVS проводиться регулярно з 1981 року і охоплює населення близько 120 країн. На території нашої країни WVS проводилося кілька разів, останні дані отримані у 2020 році. Окремі питання, обрані з позиції дослідницького інтересу автора статті, дають змогу проаналізувати толерантність до певних явищ і форм поведінки, що поширені у суспільстві, та порівняти отримані результати у градації населення різних країн і зміни відношення наших співвітчизників, порівняно з попередньою хвилею дослідження 2011 року.

У світовому контексті найвищий рівень толерантності до іммігрантів демонструють громадяни Албанії (62%), близько половини мешканців Великобританії, Іспанії та Вірменії. Українці лише на рівні 13% зазначають позитивний вплив іммігруючих осіб на розвиток нашої держави. Кожен другий українець схильний до думки, що у результаті імміграції зростає рівень безробіття та виникають соціальні конфлікти, близько 43% висловлюють занепокоєння збільшенням рівня злочинності та тероризму. Певними позитивними наслідками імміграційних рухів є збільшення культурного розмаїття (48,4% українців погодилися з даним твердженням), підвищення рівня життя переміщених осіб із бідних країн (52,5%), заповнення вакантних робочих місць (48%), надання політичного притулку біженцям (47%). При цьому більшість українців (85%) у своїй повсякденній практиці не зустрічають проявів расизму (Світове дослідження цінностей 2020 в Україні, 2020: 106).

Досить резонансними виявилися питання, дотичні до особистої безпеки громадян. Більше 92% населення нашої країни схвилювані імовірністю участі України у війні, 82,4% турбує громадянська війна, близько 81% занепокоєні можливістю терористичних актів (Світове дослідження цінностей 2020 в Україні, 2020: 110). Показовим є і те, що за необхідності обрати більш важливу альтернативу між свободою та рівністю, 63,7% респондентів зробили вибір на користь свободи. Якщо ж порівнювати свободу та безпеку, то перевагу останньої зазначили майже 66% опитаних (Світове дослідження цінностей 2020 в Україні, 2020: 114).

Типовим із позиції вивчення терпимості є вивчення ставлення до певних соціальних груп і явищ. Українцям пропонувалося оцінити за 10-бальною шкалою прийнятність деяких суспільних проявів. Порівнюючи результати опитування у 2020 і 2011 роках, можемо зазначити певні зміни у сприйнятті різних груп населення України. Наші громадяни демонструють підвищення толерантності до представників таких когорт, як п'яниці (67% відмовилися проживати по сусідству з ними у 2020 році, а у 2011 році цей показник склав 84%), наркозалежні (66% і 91% відповідно), гомосексуали (45% і 62% відповідно) і люди, хворі на ВІЛ (36% і 52% відповідно). Кожен десятий українець погоджується з твердженням, що «гомосексуальні пари такі ж хороші батьки, як і будь-які інші пари» (Світове дослідження цінностей 2020 в Україні, 2020: 34).

Натомість на 7% збільшилося нетолерантне сприйняття іммігрантів і іноземних працівників (27%), осіб іншої національності (25%), інших релігійних уподобань (22,5%). Найбільш критично погіршилося ставлення до людей, які розмовляють іншою мовою (26% проти 12% під час минулої хвилі дослідження) і неодружених пар, які проживають разом (24% і 8% відповідно) (Світове дослідження цінностей 2020 в Україні, 2020: 27). Порівнюючи дві хвилі дослідження, ми можемо відстежити прояв геополітичного контексту на світосприйнятті наших громадян.

Згідно з отриманими результатами сім'я має надзвичайну важливість для 86% українців і «скоріше важлива» для 13% респондентів (Світове дослідження цінностей 2020 в Україні, 2020: 19). Традиційно саме сімейні цінності є найбільш показовими для співвітчизників. Щодо питання, які саме цінності необхідно закладати під час виховання дітей, провідні позиції отримали працелюбність (71,6%) і почуття відповідальності (62,5%). Виховання терпимості та уваги до інших людей підтримують 48% респондентів, натомість 52% висловилися проти цієї позиції, що свідчить про амбівалентність сприйняття толерантності у свідомості респондентів (Світове дослідження цінностей 2020 в Україні, 2020: 26). Можна відмітити, що порівняно з попередньою хвилею дослідження, збільшення допустимості громадянами України сексуальних відносин до шлюбу (45%) і розлучень (40,5%) на рівні близько 5%. Схожі показники у сприйнятті розлучень отримано у таких країнах, як Угорщина, Естонія, Литва. Неприйнятними для більшості громадян України залишаються аборти (54%), випадкові сексуальні стосунки (59%), проституція (73%), прояви гомосексуалізму (75%). Хоча середня оцінка прийнятності абортів зросла з 3,75 до 4,05 (у порівнянні з 2011 р.), проституції з 2,6 до 2,97, гомосексуальності з 2,5 до 2,75. Нетолерантну позицію демонструють наші громадяни щодо побиття дружини чоловіком (89,5%), фізичного знування батьками над дитиною (83%), насильства проти інших людей (88,2%). Проте у порівнянні з країнами ЄС співвітчизники мають вищу середню оцінку прийнятності таких явищ. Наприклад, побиття дитини батьками категорично не сприймають мешканці Європи на рівні 92–98%. Насильство щодо інших людей можуть виправдати 3,6% наших громадян, тоді як цей показник у Європі фіксується на рівні 1,5% і менше (Світове дослідження цінностей 2020 в Україні, 2020: 150).

Огляд результатів світового дослідження цінностей дає змогу окреслити основні ціннісні орієнтири жителів України. Наші громадяни, беззаперечно, мають певні зрушення у бік толерантного сприйняття окремих соціальних явищ. Але поки наше суспільство не можна охарактеризувати взірцем терпимості. Проте ми зберігаємо оптимізм, про що свідчать підсумки вивчення індексу щастя (дослідження проведено КМІС спільно з Фондом «Демократичні ініціативи», 2020 рік). Позитивний прогноз на наступні 12 місяців притаманний 37% українців (у світовому контексті середній показник складає 43%). Половина співвітчизників упевнені, що наступний рік буде складним в економічній площині (цей показник серед громадян ЄС має позначку 63%). Попри економічні труднощі, 49% мешканців України вважають себе щасливими, а 35% займають протилежну позицію. Індекс щастя, що є різницею між зазначеними двома показниками, в Україні складає 14%, що є відносно низьким результатом порівняно з 40%, які отримані як усереднене значення у світовому контексті. Минулого року індекс мав значення 33%, а у 2018 році відмітку 8% (Індекс щастя: в світі та в Україні, 2021).

За даними щорічного Моніторингу Інституту соціології НАН України, у 2020 році на запитання «Як Ви вважаєте, чого люди бояться зараз найбільше?» топ-3 позиції зайняли варіанти відповідей економічного характеру: безробіття (71%), зростання цін (65%), не виплати зарплат і пенсій (58%). Досить напружено сприймається і вірогідність закриття підприємств (майже 38% у 2020 році, порівняно з 26% у 2019 році) та голод (34,6% у 2020 році). Стурбованість матеріальними проблемами є неминучим наслідком запровадження карантину та скорочення робочих місць внаслідок епідемії коронавірусу. Зазначимо, що за результатами цього ж опитування, пандемією covid-19 занепокоєні 44% населення.

Окрім стурбованості матеріальними проблемами, останні 6 років українців значно непокоїть питання вірогідності міжнародних конфліктів. Ця проблема бентежить кожного п'ятого громадянина нашої країни у 2015–2020 роки, а у 2014 році цей показник мав антирекордну позначку за період з 2000 року – 35%. Саме з цього періоду розпочався збройний конфлікт на території нашої держави. Стурбованість міжрегіональними конфліктами посилилася у період 2018–2020 років і коливається на рівні 14%. Близько половини респондентів (48%) оцінюють загальний рівень напруженості у суспільстві за 10-бальною шкалою на 7 і більше балів.

Український соціолог Є.І. Головаха зазначає наявність посттравматичних розладів у багатьох членів українського соціуму через надзвичайно напружений конфліктний стан на Сході країни, безперервну трансляцію цих подій ЗМІ, наймовірно високу психологічну напругу у суспільстві (Головаха, 2017). Науковець акцентує, що особливої актуальності набуває проблема пропаганди, толерантності, ненасильницького ставлення один до одного, уникнення ксенофобічних настроїв. Адже збройний конфлікт зумовлює чорно-біле сприйняття у свідомості населення: «або ти друг, або ти ворог, а третього немає» (Головаха, 2017). Дослідник наголошує, що ЗМІ та державні структури мають роз'яснювати громадянам складність суспільства, його неоднорідність, необхідність знаходити спільну мову. «У нас же є «міністерство правди» – воно і має це робити. Не тільки щось забороняти, а і розробляти програми сприяння пропаганді толерантності у суспільстві – це їх безпосередня справа» (Головаха, 2017).

Відсутність стабільності у політичному просторі нашої країни зумовлює створення додаткового чинника конфліктності наших громадян. Результати проведеного КМІС у лютому 2020 року всеукраїнського опитування щодо міжособистісної політико-психологічної напруженості населення свідчать, що 11% опитаних мають підвищений рівень занепокоєності даним питанням. Цей вид напруженості «виникає внаслідок надмірної зацікавленості індивіда політичними процесами, а також неконструктивної комунікації з даного приводу з оточуючими людьми». За останні півроку близько третини респондентів спілкувалися з людьми, що мають відмінну точку зору з політичних питань. Серед тих, хто мав зазначений досвід, найбільш поширеними проявами ворожості до опонента були «невдоволення людьми, які висловлюють очевидно помилкові

думки щодо політичних процесів» 11% («достатньо часто» та «майже завжди»), кожен десятий відчував легке роздратування від обговорення політичних проблем, і почуття, що його просто не хочуть зрозуміти. Близько 7% опитаних зазначали, що співрозмовники переходили певну межу дозволеного під час обговорення політичних питань, і дискусія відбувалася на підвищених тонах (Міжособистісна політико-психологічна напруженість населення України, 2020).

Скандалом у політичному просторі обернулася ситуація з карантинними обмеженнями, що стосувалася приїзду у нашу країну євреїв на святкування Рош-га-Шана у місто Умань у 2020 році (Жуган, 2020). Президент України акцентував, що українська влада різко засуджує будь-які прояви антисемітизму та прагне, щоб ізраїльтяни відвідували нашу державу: «Антисемітизм – це отрута, якій немає місця в Україні». Президент зазначив, що Україна має найменший показник антисемітизму у Східній Європі і що він сам особисто ніколи не ставав жертвою антисемітичних висловлювань або діянь. «Українцям байдуже, є їхній Президент євреєм, християнином чи мусульманином, поки він захищає інтереси українського народу» (Офіційне Інтернет-представництво Президента України, 2020). Проте неможливо заперечити, що мали місце інциденти проти паломників і навіть ситуації фізичного насильства. Тож декларована толерантність не завжди знаходить вияв у поведінкових практиках. Навіть більше, бажаність певної соціальної чесноти продукує представлення даних у відповідному світлі.

Саме з метою з'ясування суб'єктивного сприйняття рівня толерантності вітчизняного соціуму представникам студентської аудиторії у ході авторського дослідження ставилося питання: «Як вважаєш, чи можна назвати сучасне українське суспільство толерантним?». Деякі з респондентів надавали негативну оцінку, базуючись на власному відчутті ситуації або досить абстрактних причинах. «Не знаю. Мені здається, ну як я спостерігаю ... то ні. Ну ось те, що я бачу, що відчуваю» (Даша, 19 років, ВР). «Звичайно ні. Всюди расисти» (Валерій, 22 років, ВР). «Ні. Тому що у нас менталітет такий» (Юлія, 23 роки, НР). Зазначені відповіді не мають чіткого обґрунтування, а скоріше виступали свідченням поверхневості судження. Студенти не замислювалися глибоко над поставленим питанням, а надавали оцінку скоріше інтуїтивно.

Інші ж намагалися обґрунтувати свою позицію, підкріплюючи своє негативне сприйняття прикладами з різних сфер функціонування соціуму. Серед найбільш типових причин можна зазначити панування стереотипів, заангажованість сприйняття представників певних рас, низький рівень життя українців, агресія у телевізійному просторі, відсутність моральності. До зазначеного слід ще додати діяльність в умовах складної політичної та економічної ситуації, збройний конфлікт у межах нашої країни. «Ні звичайно. У нас занадто багато стереотипів з будь-якого приводу: євреї жадібні, цигани крадуть, дівчина з рожевими волоссями феміністка, жінка – на кухню, чоловік – працювати» (Микола, 19 років, ВР). «Ні. Ти що, не бачиш, що докола відбувається? Уже з будь-якого приводу стріляють, всюди агресія. Новини вмикати взагалі страшно» (Наталія, 22 роки, ВР). «Навряд чи. Самі подивіться на ситуацію: «О, бандерівець!», «Дурні америкоси», «Росія – зло»... Несприятлива політична та економічна ситуація змушує населення замислитися над власними шансами на виживання, про толерантність думають в останню чергу» (Ірина, 20 років, ВР). «Ні. Тому що у нас ніколи не чіпали тему моралі. Тому що не було ніяких санкцій, так би мовити, внутрішніх. Ось раніше це все якось, розумієш... ну ось ЄСРП взяти, як приклад. Там була якась мораль суспільна. А у наш час завдяки свободі думки ми дуже сильно, так би мовити, додали модель лібералізму у нашу владу і суспільство» (Ігор, 22 роки, НР). «На жаль, у нашій ситуації війні в країні і одвічного розколу країни на частини за політичними і іншими переконаннями – ми точно не толерантні. У нас купа причин для сварок: політика, ідеологічні орієнтації у сенсі тяжіння до Росії чи Європи, проблема переселенців» (Олена, 22 роки, НР).

Частина опитаних вагалася надавати однозначну характеристику нашого соціуму як толерантного чи ні. Зокрема, вони наголошували на значній гетерогенності українського суспільства, спостереженні випадків як позитивного, так і негативного спрямування. І зауважували на позитивних змінах останніх років у сторону толерантності. «Мені здається, що 50 на 50. Тому що я помічала ситуації як в підтримку, так і на протигагу цього. Не зовсім можна сказати однозначно. Хоча, мені здається, за останні роки зсув все таки у бік толерантності» (Ольга, 19 років, НР). «Всюди є толерантні, а є ні. І тих, і тих вистачає. Але загалом наше суспільство ще не виросло до рівня толерантного» (Денис, 19 років, НР). «Складно сказати. Думаю, ми йдемо до цього» (Максим, 18 років, ВР).

Деякі зі студентів мали більш оптимістичний рівень оцінки толерантності нашого суспільства загалом, проте наголошували на значній територіальній зумовленості даної характеристики «Я думаю, у більшості своїй так. Я був у різних гетах, подорожував. Я і сам з села, але тим не менш з того, що я бачу, у нас народ доволі толерантний. Але при цьому він неоднорідний і складно сказати про всіх, тому що одна половина – вона якась більш європейська, а інша – ніби печерні люди» (Євген, 19 років, ВР). «Загалом українське суспільство толерантне, але не у нас, на Донбасі» (Олександр, 25 років, НР).

Відповіді респондентів щодо можливих шляхів налагодження толерантності у межах нашої країни можна розділити на кілька основних напрямів. Неможливо говорити про формування толерантних установок без урахування складного соціального, культурного, політичного контексту функціонування сучасного українського суспільства. Криза у різних галузях, конфлікт на Сході країни, політичне та культурне протистояння наших громадян – і перелік можна продовжувати. Ці всі явища не сприяють зростанню толерантних практик. Тож першою важливою умовою респонденти визначили налагодження злагоди у суспільстві, підвищення загального рівня добробуту та життя українців. «Спочатку потрібно навести порядок в країні. Спокійна і задоволена життям людина – толерантна людина» (Ірина, 20 років, ВР). «За рахунок покращення

умов життя в країні люди стануть добрішими і почнуть краще ставитися один до одного і перестануть звинувачувати один одного у створенні проблем» (Валерій, 22 років, ВР).

Наступним необхідним фактором формування толерантності було визначено виховання. Закладаючи міцний фундамент позитивного толерантного сприйняття світу у свідомості зростаючого покоління, можна досягти формування якісно нового покоління українського суспільства. «Лише по п'ятнадцять разів повторювати одне і теж, втовкмачувати до того ж з дитинства. Інакше не допоможе. Розпочинати це потрібно в дитсадку. З маленького віку» (Наталія, 20 років, НР). «Можливо, виховуючи якісно нове покоління. Щоб це було комплексне виховання: на рівні держави, школи, сім'ї. Думаю, це актуально зараз в Україні» (Олена, 22 роки, НР). Серед відповідей була представлена дещо ретроспективна пропозиція «Треба повернутися до старої моделі моральних устоїв» (Ігор, 22 роки, НР).

Однією з зазначених учасниками дослідження умов досягнення толерантності українського суспільства є підвищення рівня проінформованості пересічного громадянина щодо переваг толерантного сприйняття дійсності. На думку опитаних, необхідним є поширення і культивування зразків толерантної поведінки, створення умов для культурного обміну, розширення досвіду українців. «Завдяки поширенню розуміння того, що таке толерантність, як її можна і потрібно використовувати. Якщо людина не знає, що таке толерантність, вона ніколи не буде толерантною. Вірніше, вона може бути такою сама по собі, проте вона не може бути такою повною мірою» (Денис, 19 років, НР). «...А ще бажано, щоб посольства інших країн організовували екскурсії за державний кошт до країн для підвищення рівня толерантності, так би мовити, наглядно» (Ірина, 20 років, ВР). «Необхідно більше різних заходів нестандартних. Ось, приміром, у нас у Краматорську був концерт гурту «Океан Ельзи». Люди прийшли і раділи. Вони ні разу в житті такого не бачили. А в інших регіонах країни людей цим не здивуєш. У них це норма – ці всі заходи. Те ж саме зі святами – порівняти як там святкують і у нас. Я думаю, якби наші люди це бачили – вони б краще відносилися до різноманітних нестандартів і явищ». (Олександр, 25 років, НР).

Висновки. Сучасний контекст функціонування толерантності на просторі українських реалій має чимало чинників, які перешкоджають формуванню терпимості та загалом позитивних агитюдів. Зокрема, науковці засвідчують невизначеність орієнтирів суспільного життя – від практик буденної поведінки до соціальних інститутів, системи цінностей і норм; високий рівень напруженості у межах вітчизняного соціуму; стурбованість економічними проблемами; наявність посттравматичних розладів у свідомості громадян.

Проведений аналіз актуальних досліджень українського соціуму з позиції толерантного сприйняття різних соціальних груп і явищ дає розуміння неоднозначності терпимості носіїв відмінних ознак. Дослідження ціннісних орієнтацій молоді в умовах українських реалій мають скоріше епізодичний характер. Питання, що наявні у соціологічних опитуваннях, зазвичай мають загальне спрямування та віддзеркалюють ставлення до окремих явищ соціуму.

Взаємодія індивідів у межах суспільства навіть за умов мирної ситуації апріорі викликає певні протистояння та супротиви, адже кожен із індивідів орієнтується на власні цінності та переконання, що можуть не збігатися з орієнтаціями інших. Інколи протиріччя залишаються у латентній фазі, проте нерідко переходять у відкриті конфліктні протистояння. За умов сучасного надзвичайно загостреного та емоційно виснажливого супротиву останніх десятиліть, необхідно знайти щось спільне, що могло б консолідувати вітчизняний соціум. Одним із можливих рішень є толерантність.

Серед головних шляхів досягнення толерантності українським суспільством студенти визначили урегулювання соціально-економічної ситуації у державі, подолання конфліктів, створення сприятливої атмосфери для розвитку індивідів. Як зазначили респонденти, толерантність активізується за умов стабільного функціонування соціуму, коли людина не занепокоєна необхідністю виживання. Значний акцент, як і у випадку виокремлення факторів формування толерантності на особистісному рівні, був зроблений на виховання як чинник формування толерантності на суспільному рівні. При цьому відповідальність покладається не лише на інститут сім'ї, а і на державу, заклади освіти. Ще одним варіантом підвищення рівня толерантності виокремлено залучення індивідів до різного роду культурних практик і, як наслідок, розширення досвіду. І додатковим чинником зазначено підвищення проінформованості суспільства щодо переваг толерантного відношення.

Список використаних джерел:

1. The socio-cultural implications of COVID-19. UNESCO. 2020. URL: <https://en.unesco.org/news/socio-cultural-implications-covid-19>.
2. Головаха Є. Чому стільки агресії в українському суспільстві? 2017. URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/society/chomu-stilki-agresii-v-ukrainskomu-suspilstvi.htm>.
3. Герчева Д. Ми повинні боротися з COVID-19, зберігаючи солідарність, толерантність та взаємоповагу. UNDP. 2020. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/blog/2020/we-must-fight-covid-19-with-solidarity--tolerance-and-respect.html>.
4. Жуган В. Умань без хасидів, хасиди без Умані BBC News Україна. 2020. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-54224327>.
5. Індекс щастя: в світі та в Україні. КМІС. 2021. URL: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=993&page=1>.
6. Мартинюк І.О., Соболева Н.І. Сприйняття реформ населенням України в умовах соціального дисбалансу. Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. Випуск 6 (20) / Головні редактори д.екон.н. В.М. Ворона, д.соціол.н. М.О. Шульга. Київ : Інститут соціології НАН України, 2019. 517 с. С. 159–166.

7. Міжособистісна політико-психологічна напруженість населення України. КМІС. 2020. URL: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=935&page=8>.
8. Прохорова А.А. Методологічні особливості дослідження особистих свідчень учасників Майдану 2013–2014 років методом напівструктурованого інтерв'ю. *Наукові записки НаУКМА. Соціологічні науки*. 2017. Т. 196. С. 32–37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMA_s_2017_196_7.
9. Світове дослідження цінностей 2020 в Україні. Український центр європейської політики. 2020. URL: http://ucep.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/WVS_UA_2020_report_WEB.pdf.
10. Стукал О. Інтерпритативні моделі сприйняття толерантності в студентській спільноті. Габітус – Ужгород: ПУ «Причорноморський науково-дослідний інститут економіки та інновацій», 2020. С. 32–36.
11. Україна є країною з найменшим показником антисемітизму у Східній Європі – Володимир Зеленський в інтерв'ю для The Jerusalem Post Офіційне інтернет-представництво Президента України. 2020. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-ye-krayinoyu-z-najmenshim-pokaznikom-antisemitizmu-63473>.

References:

1. The socio-cultural implications of COVID-19 (2020). Elektronnyi resurs. UNESCO. URL: <https://en.unesco.org/news/socio-cultural-implications-covid-19>.
2. Holovakha Ye. (2017). Chomu stilyk ahresii v ukrainskomu suspilstvi? [Why so much aggression in Ukrainian society?] Elektronnyi resurs. URL: <https://www.obozrevatel.com/ukr/society/chomu-stilki-agresii-v-ukrainskomu-suspilstvi.html> [in Ukrainian].
3. Gercheva D. (2020). My povynni borotysia z COVID-19, zberihaiuchy solidarnist, tolerantnist ta vzaiemopovahu [We must fight COVID-19 while maintaining solidarity, tolerance and mutual respect]. Elektronnyi resurs. UNDP. URL: <https://www.ua.undp.org/content/ukraine/uk/home/blog/2020/we-must-fight-covid-19-with-solidarity--tolerance-and-respect.html> [in Ukrainian].
4. Zhuhan V. (2020). Uman bez khasydiv, khasydy bez Umani [Uman without Hasids, Hasids without Uman]. Elektronnyi resurs. VVS News Ukraina. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-54224327> [in Ukrainian].
5. Indeks shchastia: v sviti ta v Ukraini (2021). [Happiness index: in the world and in Ukraine]. Elektronnyi resurs. KMIS. URL: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=993&page=1> [in Ukrainian].
6. Martyniuk I.O. (2019). Spryiniattia reform naseleenniam Ukrainy v umovakh sotsialnoho dysbalansu. [Perception of reforms by the population of Ukraine in conditions of social imbalance]. *Ukrainske suspilstvo: monitorynh sotsialnykh zmin. Vypusk 6 (20)*. Kyiv : Instytut sotsiologii NAN Ukrainy. pp. 159–166 [in Ukrainian].
7. Mizhosobystisna polityko-psykholohichna napruzhenist naseleennia Ukrainy (2020). [Interpersonal political and psychological tension of the population of Ukraine]. Elektronnyi resurs. KMIS. URL: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=935&page=8> [in Ukrainian].
8. Prokhorova A.A. (2017). Metodolohichni osoblyvosti doslidzhennia osobystykh svidchen uchasnykiv Maidanu 2013–2014 rokiv metodom napivstrukturovanoho interv'iu [Methodological features of the study of personal testimonies of Maidan participants in 2013-2014 by the method of semi-structured interview]. *Naukovi zapysky NaUKMA. Sotsiologichni nauky*. Т.196. pp. 32-37. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NaUKMA_s_2017_196_7 [in Ukrainian].
9. Svitove doslidzhennia tsinnosti 2020 v Ukraini (2020). [World Values Survey 2020 in Ukraine]. Elektronnyi resurs. Ukrainskyi tsentr yevropeiskoi polityky. URL: http://ucep.org.ua/wp-content/uploads/2020/11/WVS_UA_2020_report_WEB.pdf [in Ukrainian].
10. Stukal O. (2020). Interprytatyvni modeli spryiniattia tolerantnosti v studentskii spilnoti [Interpretive models of perception of tolerance in the student community]. *Habitus. Uzhhorod. Prychornomorskyi naukovo-doslidnyi instytut ekonomiky ta innovatsii*. pp.32–36 [in Ukrainian].
11. Ukraina ye krainoiu z naimenshym pokaznykom antysemityzmu u Skhidnii Yevropi (2020). [Ukraine is the country with the lowest rate of anti-Semitism in Eastern Europe]. Volodymyr Zelenskyi v interv'iu dlia The Jerusalem Post. Elektronnyi resurs. Ofitsiine internet-predstavnytstvo Prezydenta Ukrainy. URL: <https://www.president.gov.ua/news/ukrayina-ye-krayinoyu-z-najmenshim-pokaznikom-antisemitizmu-63473> [in Ukrainian].